

Elucidating the Competency Model of Martyr Chamran in Six Educational Aspects

Maryam Nasaj¹ | Rahim Kaviani²

Abstract

The findings reveal Martyr Chamran's attributes in the realm of religious, devotional, and moral education, which include self-awareness, adherence to monotheism, Imamate, belief in the afterlife, aspiration for martyrdom, and unwavering obedience to God, the Prophet, and the Imams. His life exemplified the essence of seeing God as an omnipresent observer and eschewing worldly attachments. In social and political education, his traits encompassed effective communication, respect and affection towards others, democratic values, rectification of societal anomalies, and a lifestyle devoid of extravagance. Martyr Chamran's approach to biological and physical education emphasized the significance of sports, maintenance of physical well-being, and appreciation for divine endowments. Within the aesthetic and artistic education sphere, he fostered environments conducive to creativity and innovation, upheld respect for fellow beings, and possessed the aptitude for artistic production. His economic and vocational education was marked by diverse skill acquisition, dedication to professional ethics, and entrepreneurial prowess, which he applied in practical contexts to nurture future generations towards growth and distinction. Lastly, in the scientific and technological education field, he demonstrated development and empowerment through knowledge acquisition, skill-building for knowledge creation, readiness for creativity and innovation, and harmonizing science with religious tenets.

Keywords: Leadership, Holy Defense, Martyr Mustafa Chamran, Educational Domains.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

---

1. Corresponding Author: Assistant Professor, Department of Islamic Education, Farhangian University, Esfahan, Iran. Email: m.nassaj@cfu.ac.ir

2. Assistant Professor, Department of Islamic Education, Farhangian University, Semnan, Iran. Email: r.kaviani@cfu.ac.ir

تبیین الگوی شایستگی شهید چمران در شش ساحت تربیتی

مریم نساج^۱ | رحیم کاویانی^۲

۹

سال پنجم

پاییز و زمستان ۱۴۰۲

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۵/۲۹

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۰۹/۲۸

صص: ۱۳۱-۱۰۳

شاپا چاپ: ۶۳۲۸-۲۵۳۸

الکترونیکی: ۱۶۵۵-۲۷۱۷

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی الگوی شایستگی‌ها و توانمندی‌های شهید چمران در شش ساحت تربیتی انجام شد. از لحاظ هدف، کاربردی و از نظر گردآوری داده‌ها، از رویکرد کیفی، روش تحلیل مضمون بهره برده شده است. به منظور تأیید اعتبار و پایایی پژوهش از الگوی و استراتژی مؤلفه‌های سند تحول بنیادین و مصادیق ساحت‌های شش‌گانه تربیت در قرآن کریم استفاده شده است. نتایج پژوهش حاکی از ویژگی‌های شهید چمران در ساحت تربیتی اعتقادی، عبادی، اخلاقی: خودشناسی، اعتقاد به توحید، امامت، اعتقاد به معاد و آرزوی شهادت، اطاعت از خداوند و پیامبر و ائمه، ناظر دانستن خداوند در همه احوال، پرهیز از دل‌بستگی دنیا، ویژگی‌های و مؤلفه‌های شهید در ساحت تربیتی اجتماعی و سیاسی: ارتباط مناسب با دیگران، احترام و محبت به طرف مقابل، مردم‌سالاری، اصلاح شرایط و عادات‌های ناهنجار، ساده‌زیست و دور از تشریفات؛ مؤلفه‌های شهید در ساحت تربیتی زیستی و بدنی: اهمیت به ورزش، توجه به سلامت جسمی، توجه به نعمت‌های الهی؛ در ساحت تربیتی زیبایی‌شناختی و هنری: فراهم‌سازی زمینه‌های مناسب پرورش خلاقیت و آفرینش‌گری، احترام قائل شدن برای دیگران، توانایی تولید آثار هنری؛ در ساحت تربیتی اقتصادی و حرفه‌ای: کسب مهارت‌های حرفه‌ای گوناگون، التزام به اخلاق حرفه‌ای، توان کارآفرینی به‌کارگیری مهارت حرفه‌ای در عمل، تربیت نسل آینده و رشد و تعالی آنان، در ساحت تربیتی علمی و فناوری: رسیدن به رشد و توانمندی در راستای کسب دانش، کسب مهارت دانش‌افزایی، آمادگی جهت بروز خلاقیت و نوآوری، تلفیق و هماهنگی علم و دین.

کلیدواژه‌ها: فرماندهی، دفاع مقدس، شهید مصطفی چمران، شش ساحت تربیتی.

DOR: 20.1001.1.25386328.1402.5.9.5.9

۱. نویسنده مسئول: استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، اصفهان، ایران. Email: m.nassaj@cfu.ac.ir

۲. استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، سمنان، ایران. Email: r.kaviani@cfu.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

دستیابی به ارزش‌ها و آرمان‌های متعالی انقلاب اسلامی لازمه تلاش در همه ابعاد فرهنگی، علمی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی است. عرصه تعلیم و تربیت از مهم‌ترین زیرساخت‌های تعالی همه‌جانبه کشور و ابزار جدی برای ارتقای سرمایه انسانی شایسته کشور در زمینه‌های گوناگون است (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰، ۵) از مبانی تعلیم و تربیتی که در تبیین چیرستی تعلیم و تربیت نقش اساسی دارد، حیات طیبه است، از دیدگاه اسلام حیات طیبه وضع مطلوب زندگی انسان است که با ایمان آوردن به خدای یگانه و پایبندی به دستورهای او که همان انجام اعمال صالح است حاصل می‌شود (داودی و کارآمد، ۱۴۰۰).

در سند تحول بنیادین برای رسیدن به زندگی حیات طیبه ابعاد مختلف تربیت بیان شده است و با توجه به مبادی وجودی انسان اقدام به معرفی ساحت‌های شش‌گانه تربیتی اعتقادی، عبادی، اخلاقی، اجتماعی و سیاسی، زیستی و بدنی، زیبایی‌شناختی و هنری، اقتصادی و حرفه‌ای، علمی و فناوری نموده است (سند تحول بنیادین، ۶) معرفی انسان‌هایی که در تمامی این ساحت‌ها نقش فعال داشتند، به‌عنوان الگو به نسل جدید می‌تواند انسان را چندین مرحله پیش برد. از جمله کاربردهای علمی و عملی این پژوهش است.

اسم رشته فیزیک پلاسما؛ بهترین دانشجو در بهترین دانشگاه‌های آمریکا، مدیر مدرسه شیعیان لبنان، ایستادگی نستوه در جنگ کردستان، فرماندهی ستاد جنگ‌های نامنظم؛ وقتی این واژه‌ها از ذهن گذر می‌کند بی‌اختیار یاد شهید مصطفی چمران در ذهن تداعی می‌شود؛ «خدایا! تو را شکر می‌کنم که با فقر آشنایم کردی تا رنج گرسنگان را بفهمم و فشار درونی نیازمندان را درک کنم. خدایا! هدایت‌کن؛ زیرا می‌دانم که گمراهی چه بلای خطرناکی است. خدایا هدایت‌کن که ظلم نکنم، زیرا می‌دانم ظلم چه گناه نابخشودنی است. خدایا نگذار دروغ بگویم؛ زیرا دروغ ظلم کثیفی است. خدایا...» این‌ها بخشی از مناجات شهید چمران است؛ شخصیتی که هم در علم نفر اول بوده است و هم در مدیریت فرهنگی، سیاسی، اجتماعی نقش بسیار فعالی داشته است؛ این شخصیت از لحاظ تربیت انسان‌ها و تربیت نسل آینده نقش زیادی داشته است؛ لذا می‌تواند الگو و اسوه‌های برای جوانان باشد؛ از این جهت شخصیت و ویژگی‌های ایشان در شش ساحت تربیتی اعتقادی، عبادی، اخلاقی، اجتماعی و سیاسی، زیستی و بدنی، زیبایی‌شناختی و هنری،

اقتصادی و حرفه‌ای، علمی و فناوری مورد بررسی قرار گرفته و به دنبال پاسخ به این سؤالات است که ۱. مصادیق هر یک از مؤلفه‌های ساحت تربیتی اعتقادی، اخلاقی، عبادی شهید چمران چگونه است؟ ۲. مصادیق هر یک از مؤلفه‌های ساحت تربیتی اجتماعی و سیاسی شهید چمران چگونه است؟ ۳. مصادیق هر یک از مؤلفه‌های ساحت تربیتی، زیستی و بدنی شهید چمران چگونه است؟ ۴. مصادیق هر یک از مؤلفه‌های ساحت تربیتی زیبایی‌شناختی و هنری عبادی شهید چمران چگونه است؟ ۵. مصادیق هر یک از مؤلفه‌های ساحت تربیتی اقتصادی و حرفه‌ای شهید چمران چگونه است؟ ۶. مصادیق هر یک از مؤلفه‌های ساحت تربیتی علمی و فناوری شهید چمران چگونه است؟

مبانی نظری

شایستگی: شایستگی در لغت عام به معنی کاردانی، تبحر، مهارت، لیاقت و در لغت تخصصی به معنی صلاحیت، مدیریت، اهلیت، قابلیت و توانایی است و حاصل ترکیب دانش، مهارت و نگرش مطلوب در انجام کار است. اصطلاح شایستگی به معنای مجموعه‌ای از رفتارها که ترکیب واحدی از توانایی‌ها، مهارت، انگیزه و دانش را نشان می‌دهد و با عملکرد در یک نقش سازمانی مرتبط می‌باشد. (صالح نژاد امرئی، ۱۳۹۹: ص ۷۹) در اصطلاح از نظر مارللی توانایی و شایستگی‌های انسانی قابل اندازه‌گیری‌اند. از نظر دیوبس، توانایی‌ها و شایستگی‌ها مثل مهارت‌ها، الگوهای فکری، دانش، چارچوب‌های ذهنی می‌باشد که به کار بردن آن‌ها به صورت مستقل و یا به صورت ترکیبات مختلف منجر به عملکرد موفقیت آمیز می‌شود. (موسوی و دیگران: ۱۳۹۹، ص ۲۲۰) شایسته‌سالاری در دین اسلام ریشه داد و با آموزه‌های دینی ما آمیخته شده است. شایسته‌سالاری به معنی عدالت اسلامی است؛ زیرا با عدالت؛ هر چیزی در جای خود قرار می‌گیرد. (همان، ص ۲۲۱) لذا شایستگی نیروهای انسانی معنای توانایی‌ها و قابلیت‌های نیروهایی که برای برپایی عدالت در جامعه انگیزشی الهی دارند.

شش ساحت تربیتی: ساحت‌های مندرج در فلسفه تعلیم و تربیت در جمهوری اسلامی ایران (تعلیم و تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی، تعلیم و تربیت اجتماعی و سیاسی، تعلیم و تربیت زیستی و

بدنی، تعلیم و تربیت زیباشناختی و هنری، تعلیم و تربیت اقتصادی و حرفه‌ای، تعلیم و تربیت علمی و فناوریانه) می‌باشد (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰).

پیشینه پژوهش

از جمله پژوهش‌هایی که تاکنون انجام شده، عبارت است از: غفاری (۱۳۸۷) بیان می‌کند شهیدی با ابعاد گوناگون؛ وی جمع اضداد؛ از آهن و اشک، از شیر بیشه نبرد، پدر یتیمان؛ دشمن سرسخت کافران؛ در این پژوهش سعی مختصری از ابعاد شخصیتی چمران بیان شده است. پژوهش هاشمی (۱۳۹۶) که به تبیین ویژگی‌های شخصیتی - تربیتی شهید چمران با تأکید بر مأموریت‌های سازمانی نیروی انتظامی پرداخته است و از طریق پژوهش آمیخته کیفی و کمی ویژگی‌های شهید را به شش دسته دین‌داری، هوشی، اجتماعی، اخلاق حرفه‌ای، هنری و ورزشی و حرفه‌ای طبقه‌بندی کرده است.

مؤمنی و ترابی (۱۴۰۱) در پژوهش ساحت شخصیتی مصطفی چمران در تراز یک قهرمان بیان نموده شهید چمران از نوابغ علمی، سیاسی و نظامی جهان اسلام و انقلاب است و دارای کمالات متعدد معنوی، عرفانی، اخلاقی، حرفه‌ای، علمی، هنری، سیاسی است و برجستگی‌های بی‌بدیل وی در ساحت‌های معرفتی، احساسی و ارادی کاملاً یکپارچه و دارای سازگاری درونی است. وی یک قهرمان و الگوی برجسته در جهان اسلام است.

برزویی و جمالی (۱۴۰۱) مؤلفه‌های مقاومت اسلامی را در منظومه فکری رهبر انقلاب اسطوره‌های مقاومت اسلامی، شهید چمران و شهید سلیمانی بررسی نموده است. در این مسئله از روش کیفی تحلیل مضمون استفاده شده است که از جمله کدهای مقاومت اسلامی عبارت است از: ذو ابعاد بودن و عظمت وجودی، اثر اجتماعی بزرگ، حرکت آگاهانه در مسیر حاکمیت دین و مکتب الهی بر همه مردم بیان شده است.

لامعی و اقبال (۱۳۹۶)، بررسی جلوه‌های اخلاق پذیری شهید چمران از نهج البلاغه، در این پژوهش آموزه‌های اخلاقی و کلمات نهج البلاغه و تأثیر آن در افکار و آرا شهید چمران مورد بررسی قرار گرفته است و ایمان و عبادت و نیایش و شکر و سپاسگزاری از نعمت‌های الهی، تسلیم

در برابر حق، مبارزه با ظلم و ظلم‌ستیزی، زهد، تواضع و فروتنی، خوش‌رفتاری با مردم و صبر و بردباری، از جمله ویژگی‌های این شهید است.

تقی زاده و نادرپور (۱۴۰۱)، «بررسی تحلیلی معنا و سبک زندگی بر اساس نظریه داده بنیاد از منظر شهید چمران، شهید صیاد شیرازی و شهید باقری»، در این پژوهش سه شهید شاخص دفاع مقدس با هدف تحلیل معنا و سبک زندگی شهدای دفاع مقدس مورد بررسی قرار گرفته است و با استفاده از کنش‌های عملی شهدا در زندگی، الگوی معنا بخش و کیفیت سبک زندگی آن‌ها ترسیم شده است.

پیشوا و حسینی (۱۴۰۰)، تطابق سیره شهید چمران در مدیریت جهادی با شاخص‌های تمدن اسلامی در این پژوهش خصوصیات بارز شهید چمران در ولایت‌مداری و مبارزه با استبداد و سیره ایشان در کسب علم و دانش و مدیریت جهادی با شاخص‌های تمدن اسلامی مبنی بر ولایت، بصیرت و امر به معروف و نهی از منکر بیان شده است.

نادرپور و همکاران (۱۳۹۵)، در این پژوهش بررسی تحلیلی معنای زندگی در اندیشه شهید مصطفی چمران انجام شده است با تحلیل منابع موجود معنای زندگی شهید چمران در قالب فلسفی مورد تحلیل قرار گرفت و مشخص شد که ایشان نگاهی فرا طبیعت‌گرایانه خدامحور به معنای زندگی داشته است.

از جمله پژوهش‌هایی که در زمینه سند تحول بنیادین و شش‌ساحت تربیتی انجام شده است عبارت است از: محمدی پویا و دیگران (۱۳۹۴) با عنوان «تحلیل محتوای نهج‌البلاغه بر اساس ساحت‌های شش‌گانه تربیتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش»، نخست مؤلفه‌های سند تحول بنیادین را در هر یک از ساحت‌های تربیتی مورد تبیین قرار داده است و سپس برای هر یک از مؤلفه‌ها مصادیقی از نهج‌البلاغه استخراج نموده است.

پژوهش یزدانی و دیگران (۱۳۹۸)، با عنوان «احصاء مصادیق ساحت‌های شش‌گانه تربیتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در قرآن کریم» گزاره‌های تربیتی سند تحول بنیادین با آموزه‌های قرآن کریم بیان نموده و همسویی آن را اعلام کرده است. اگر این مصادیق و آموزه‌ها در فرایند تعلیم و تربیت استفاده شود و سند تحول بنیادین به درست اجرا شود، تربیت متریبانی در راستای آموزه‌های قرآنی را می‌توان انتظار داشت.

پژوهش نساچ (۱۴۰۲) «تبیین سبک زندگی شهید ابراهیم هادی ساحت‌های شش‌گانه به‌عنوان الگوی تربیت» به روش داده‌بنیاد درصد بیان الگویی برای سبک زندگی اسلامی در شش ساحت تربیتی است و مؤلفه‌های زندگی شهید ابراهیم هادی را در شش ساحت تربیتی استخراج نموده است. پژوهش‌های انجام شده ویژگی‌های شهید چمران را بیان نموده است لیکن پژوهشی که ویژگی‌های شخصیتی شهید چمران را در شش ساحت تربیتی به‌عنوان الگو استخراج نموده باشد انجام نشده است و کاری نوین و جدید است.

روش‌شناسی پژوهش

هدف از این پژوهش بررسی ویژگی‌ها و شایستگی‌های شهید چمران در عرصه‌های مختلف است، از نظر هدف کاربردی و از روش تحلیل مضمون استفاده شد، تحلیل مضمون روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است که کاربرد گسترده‌ای دارد و داده‌های پراکنده را به داده‌های غنی تبدیل می‌سازد (خنیفر، ۱۴۰۱، ۴۹) از جمله کتاب‌های نوشته شده درباره شهید چمران کتاب «چمران مظلوم بود» از اکبری (۱۳۹۹)، خاطراتی از شهید چمران را بیان نموده است. کتاب دیگر به نام «شهید چمران» از احمد دهقان (۱۳۹۸) دست‌نوشته‌ها و مناجات و سخنان دیگران درباره شهید است. کتاب دیگر «نیمه پنهان ماه، به روایت غاده جابر همسر شهید مصطفی چمران» نوشته حبیبه جعفریان (۱۳۹۷) که خاطرات خود را از شهید بیان نموده است. پس از گردآوری داده‌ها با توجه به سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و مصادیق احصاء شده ساحت‌های شش‌گانه تربیت از قرآن کریم، پژوهش یزدانی و دیگران (۱۳۹۸) به‌عنوان الگو و استراتژی قرار داده شده است و ویژگی‌های شهید چمران از منابع استخراج و در شش ساحت تربیتی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش با توجه به مؤلفه‌های سند تحول بنیادین در شش ساحت تربیتی و نیز پژوهش احصاء مصادیق ساحت‌های شش‌گانه تربیتی در قرآن کریم، ویژگی‌های شهید چمران در شش ساحت تربیتی اعتقادی، عبادی، اخلاقی، اجتماعی و سیاسی، زیستی و بدنی، زیبایی‌شناختی و هنری، اقتصادی و حرفه‌ای، علمی و فناوری تبیین و مورد بررسی قرار می‌گیرد.

جدول ۱. احصاء مصادیق ساحت‌های شش‌گانه تربیتی در قرآن کریم و سند تحول بنیادین با توجه به اینکه در پژوهش «احصاء مصادیق ساحت‌های شش‌گانه تربیتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در قرآن کریم از یزدانی و دیگران (۱۳۹۸) که مصادیق ساحت‌های شش‌گانه تربیت را از آیات قرآن کریم استخراج نموده است و با توجه به خود سند تحول بنیادین مؤلفه‌های این دو به‌عنوان الگو و استراتژی این پژوهش قرار می‌گیرد.

مؤلفه‌ها	ساحت‌های تربیتی
خودشناسی، معرفت نسبت به خداوند متعال، معاد، نبوت، پذیرش ولایت رهبران دینی، پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع)، پیروی از خداوند و پیامبر و ائمه، دین‌داری و اخلاق، حفظ کرامت و عزت نفس، عقلانیت محوری، کسب بصیرت دینی، مسئولیت محوری، تعالی ارزش‌های دینی، پرهیز از ایمان‌گرویی صرف، پرهیز از تحجر و خرافه‌گویی، ارزش‌های عام انسانی، توازن بین ظاهر و باطن، رعایت اعتدال، رفع و دفع رذایل، مستدل در انتخاب، گستردگی فکر (ذهن باز)، خدامحوری (اطاعت از خدا)، اقدام به عمل برای خدا، ناظر دانستن خداوند در همه احوال، توکل بر خدا، راضی بودن به رضای خداوند، دعا و استعانت از خدا، امیدواری به رحمت خدا، اعتقاد به روز رستاخیز، یادآوری مرگ، پرهیز از دل‌بستگی دنیا، پرهیز از آرزوی دراز، اکتفا به حد ضرورت از دنیا، عبرت از درگذشتگان، تقوا، جهاد با نفس، انجام واجبات، پرهیز از عجب و خودپسندی، پرهیز از ستم، صبر و تحمل در راه حق، توبه، تسلیم بودن در برابر قضاء و قدر الهی، خاشع بودن، گریستن از خوف الهی، تواضع، امر به معروف و نهی از منکر، یادآوری و شکرگذار نعمت‌ها	اعتقادی، عبادی، اخلاقی
ارتباط مناسب با دیگران، کسب دانش و اخلاق اجتماعی، جلوگیری از خودکامگی و استبداد، مشارکت مردم در تعیین سرنوشت، حق‌برخورداری از احترام و محبت، حفظ اسرار دیگران، وفای به عهد، رسیدگی و نظارت بر زندگی محرومین، اصلاح شرایط، پرهیز از مصاحبت با بدان.	اجتماعی و سیاسی
حفظ بهداشت زیستی، نظافت ظاهری، منابع طبیعی، احترام به طبیعت، حفظ و	زیستی و بدنی

ارتقای سلامت، سلامت فردی و اجتماعی، مبارزه با عوامل ضعف و بیماری، تقویت قوای جسمی و روانی، توجه به نعمت‌ها.	
تأکید بر پرورش حواس، فراهم‌سازی زمینه‌های مناسب پرورش تخیل و قوه خیال، تأکید بر انعطاف‌پذیری تربیت زیبایی‌شناختی و هنری، تأکید بر فراهم‌سازی زمینه‌ها و شرایط آفرینش‌گری و خلاقیت برای متریان، آرامش روانی، دریافت احساس و معنا، سعه‌ی صدر، احترام قائل شدن برای سایر دیدگاه‌ها	زیبایی‌شناختی و هنری
درک و فهم مسائل اقتصادی، درک و مهارت حرفه‌ای، التزام به اخلاق حرفه‌ای، توان کارآفرینی، پرهیز از بطالت و بیکاری، رعایت بهره‌وری، پرهیز از اسراف و تبذیر، درآمد و کسب حلال، تلاش جهت حفظ و توسعه ثروت، اهتمام به بسط عدالت اقتصادی.	اقتصادی و حرفه‌ای
رشد توانمندی افراد جامعه در راستای فهم و درک، کسب مهارت دانش‌افزایی، به‌کارگیری شیوه تفکر علمی و منطقی، توان تفکر انتقادی، آمادگی جهت بروز خلاقیت و نوآوری، بینش و تفکر فناورانه برای بهبود کیفیت زندگی، تلفیق و هماهنگی علم و دین، فهم و درک دانش، تلفیق و هماهنگی علم و عمل، حقیقت‌جویی.	علمی و فناوری

تبیین الگوی شایستگی‌های شهید مصطفی چمران با توجه به ساحت‌های شش‌گانه تربیتی در این پژوهش با هدف تبیین الگوی شهید مصطفی چمران در شش ساحت تربیتی و به‌منظور پاسخ دادن به این سؤال که «مصادیق مؤلفه‌های شهید چمران در شش ساحت تربیتی چیست؟» با توجه به منابع متعدد، دست‌نوشته‌ها، مناجات شهید به بررسی این ویژگی‌ها پرداخته شده است.

ساحت تربیتی اعتقادی، عبادی، اخلاقی

ساحت تربیتی اعتقادی، عبادی، اخلاقی از لحاظ دینی و اخلاقی به دنبال رشد و رسیدن به حیات طیبه است که انسان به مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها و اعمال و صفات اعتقادی، عبادی و اخلاقی در راستای تکوین و تعالی هویت دینی و اخلاقی دست یابد (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰،

۲۹۹)

مصطفی از همان نوجوانی به مباحث اعتقادی علاقه نشان می‌داد و در درس تفسیر قرآن، آیت‌الله طالقانی شرکت می‌کرد. شب‌های جمعه سخنرانی مرحوم راشد از رادیو پخش می‌شد؛ درحالی که رادیو در خانه نبود به میدان ارگ تهران می‌رفت و سخنرانی از بلندگو پخش می‌شد، گوش می‌داد (دهقان، ۱۳۹۸، ۱۸) مصطفی قبل از خواب زیارت عاشورا و صحیفه سجاده را می‌خواند و غاده بیان می‌کند عشق او به ولایت مرا جذب کرده بود (جعفریان، ۱۳۹۷، ۲۱) وی اهل دعا و استعانت از خداوند بود و به اهل بیت (ع) اعتقاد داشت. هنگامی که امام از ایشان خواست در ایران بماند اطاعت از ولایت فقیه نمود. با اینکه در این راه سختی زیادی کشید و تهمت‌های فراوان شنید اما صبر و بردباری پیشه نمود و سعی نمود خود به کسی ظلم نکند.

دکتر مهدی بهادری نژاد بیان می‌کند: از نظر علمی آن‌قدر بالا بود که می‌توانست در لابراتوار بل بماند و ارتقا پیدا کند. او می‌توانست به بالاترین مقامی که هر ایرانی آرزو داشت، دست یابد، اما هدف زندگی او خدمت بود. می‌گفت: «چه فایده که حقوق زیاد بگیرم، ولی در دنیا بی‌عدالتی وجود داشته باشد؟» (دهقان، ۱۳۹۸، ۳۲) وی به دنبال خدمت و پیاده کردن عدالت در جامعه بود.

در دست‌نوشته‌های مصطفی است: «ای مادر! هنگامی که فرودگاه تهران را ترک می‌کردم، هنگام خداحافظی گفتم: «ای مصطفی! من تو را بزرگ کرده‌ام و با شیره جانم پرورش داده‌ام. اکنون که می‌روی، از تو هیچ انتظاری ندارم. فقط یک وصیت می‌کنم که خدای بزرگ را فراموش نکن. ای مادر! پس از ۲۰ سال به میهن بزرگ عزیز خود باز می‌گردم و به تو اطمینان می‌دهم که در این مدت دراز، حتی یک لحظه هم خدا را فراموش نکرده‌ام...» (دهقان، ۱۳۹۸، ۵۰) وی خدا را در همه اعمالش ناظر می‌دانست و سعی می‌نمود کار و اقدامش برای خدا باشد. همسر شهید چمران بیان می‌کند: «یادم هست اولین عید بعد از ازدواجمان -لبنانی‌ها رسم دارند و در هم جمع می‌شوند- مصطفی موسسه ماند، نیامد خانه پدرم.» آن شب از او پرسیدم: «دوست دارم بدانم چرا نرفتید؟» مصطفی گفت: «الآن عید است. خیلی از بچه‌ها رفته‌اند پیش خانواده هاشان. این‌ها که رفته‌اند، وقتی برگردند، برای این دویست، سیصد نفری که در مدرسه مانده‌اند تعریف می‌کنند که چنین و چنان. من باید بمانم با این بچه‌ها ناهار بخورم. سرگرمشان کنم که این‌ها هم چیزی برای تعریف کردن داشته باشند.» گفتم: «خب چرا مامان برایمان غذا فرستاد نخوردید؟ نان و پنیر و چای خوردید. گفت این غذای مدرسه نیست. گفتم شما دیر آمدید. بچه‌ها نمی‌دیدند شما چی خورده‌اید. اشکش جاری شد، گفت: «خدا که می‌بیند» (جعفریان، ۱۳۹۷، ۴۱) وی خدا را لحظه‌به‌لحظه در زندگی حس می‌نمود.

همسر شهید بیان می‌کند: «دوست داشتم مصطفی را از جنگ بیرون بکشم» و به او می‌گفتم «مصطفی تو مال منی» و او درک می‌کرد، می‌گفت «هر چیزی از عشق زیبا است. تو به ملکیت توجه می‌کنی. من مال خدا هستم، تو هم. این وجود مال خداست... تو باید در این خط الهی راه بروی. تو تجلی‌ای از خدا هستی. جایز نیست در وجود تو خودخواهی. تو روحی، تو باید به معراج بروی، تو باید پرواز کنی...» (جعفری، ۱۳۹۷، ۶۴) نوع برخورد او متفاوت بود، بانفس خود مبارزه می‌نمود؛ سعی می‌کرد تقوا پیشه کند و خدا گرایی در همه اعمالش دیده می‌شد.

شهید در دست‌نوشته‌هایش در حوادث کردستان بیان می‌کند: «برای لحظه‌ای دنیا در نظرم تیر و تاره شد؛ ولی یک‌باره به خود آمدم و تصمیم گرفتم که سنگ شوم! به خدا توکل کنم و با آغوش باز به استقبال سرنوشت بروم. فوراً وارد عمل شدم. بیم آن می‌رفت که هلیکوپتر منفجر شود و مهمات و مواد منفجره را به آتش بکشد (دهقان، ۱۳۹۸، ۵۵) شهید در اوج سختی‌ها به خوبی صحنه را مدیریت می‌کند؛ این روحیه توکل وی در آن شرایط خیلی مهم است. در سوره مبارکه انفال ویژگی‌های مؤمنان حقیقی را این‌گونه بیان نموده است: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ * الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ * أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا...» (انفال، ۲-۴) با توجه به این آیات ویژگی مؤمنان حقیقی عبارت است از ۱. دل‌هایشان هنگام یاد خدا ترسان است، اهل تلاوت آیات و با خواندن آن بر ایمانشان افزون می‌گردد، ۳. بر خدا توکل می‌کنند، ۴. نماز را اقامه می‌کنند، ۵. از آنچه روزی آن‌ها شده است انفاق می‌کنند. چمران اهل تلاوت قرآن، اهل مناجات شب، اهل توکل و با توجه به آیه اهل انفاق است، انفاق فقط انفاق مالی نیست، انسان از آنچه روزی‌اش شده انفاق می‌کند در آیه نیامده است: «من اموالهم» بیان شده است: «مما» چمران از دانش خود، از وقت خود، از هستی خود برای این مردم گذشت و انفاق نمود.

امام خمینی (ره) در پیام خود درباره شهادت شهید چمران بیان می‌کنند: «جنگجویی پرهیزگار، معلمی متعهد، عقیده پاک خالص غیر وابسته به دسته‌جات و گروه‌های سیاسی و عقیده به هدف بزرگ الهی، جهاد در راه از آغاز زندگی شروع و به آن ختم کرد. او به دور از هیاهوهای سیاسی و خودنمایی‌های شیطانی برای خدا به جهاد برخیزید و خود را فدای هدف کرد نه هوای نفس و این هنر مردان خداست» (دهقان، ۱۳۹۸، ۷۹) چمران هدف مدار بود و خود را از وسوسه‌های شیطان با مکرر یاد خداوند نمودن دور می‌نمود انگار خداوند را به رب و ملک و اله می‌شناخت و از وسوسه‌ها لحظه‌به‌لحظه به خداوند پناه می‌برد.

شهید چمران بیان می‌کند: تاریخ مرا در محک امتحان قرار داده است. می‌خواهد فداکاری من را بسنجد اشاره به آیات سوره عنکبوت دارد: «أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ* وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ» (عنکبوت، ۲-۳) این ویژگی هم جز ویژگی یاران امام زمان (عج) است، در روایتی از امام صادق (ع): «خداوند اصحاب موسی را به وسیله نهر آبی امتحان کرد چنان که خدا فرمود: إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ» اصحاب قائم هم چنین امتحان خواهند داشت». (طوسی، ۱۴۱۱، ۲۷۸)

شهید چمران به دنبال هدایت بود بیان می‌کند خدایا هدایت کن! زیرا می‌دانم که گمراهی چه بلای خطرناکی است. خدایا نگذار دروغ بگویم، محتاجم مکن که تهمت به کسی بزنم؛ خدایا ارشادم کن که بی‌انصافی نکنم، خدایا راهنمایم کن تا حق کسی را ضایع نکنم. شهید چمران سعی می‌نمود، اخلاق مدار باشد. شهید صدر به همسر شهید چمران درباره اخلاق مصطفی گفته بود: «این خلق و خوی مصطفی که شما می‌بینی، تراوش باطن اوست و نشستن حقیقت سیر و سلوک در کانون دلش. این همه معاشرت و رفت و آمد مصطفی با ما و دیگران تنازل از مقام معنوی او است به عالم صورت و اعتبار» (جعفریان، ۱۳۹۷، ۴۴) همسر شهید چمران تعریف می‌کند: «مادرم مریض بود دو روز پیش او بودم، یادم هست روزی که مصطفی آمد دنبالم، قبل از آن که ماشین را روشن کند دست مرا گرفت و بوسید، می‌بوسید و همان‌طور با گریه از من تشکر می‌کرد». من گفتم: «برای چی مصطفی؟» گفت: «این دستی که این همه رزها به مادرش خدمت کرده، برای من مقدس است و باید آن را بوسید» (جعفریان، ۱۳۹۷، ۳۷)

همسر شهید بیان می‌کنند: هنگامی که اسرائیل به جنوب حمله کرده بود، خیلی از جوان‌ها می‌گفتند ما نمی‌توانیم با اسرائیل بجنگیم. مصطفی می‌گوید: من به کسی نمی‌گویم اینجا بماند. هر کس می‌خواهد برود خودش را نجات بدهد. من جز با تکیه بر خدا و رضا به تقدیر او اینجا نمانده‌ام. تا بتوانم می‌جنگم و از این پایگاه دفاع می‌کنم (جعفریان، ۱۳۹۷، ۴۵) چمران از مقام توکل گذشته و به مقام رضا رسیده بود، وی بیان می‌داشت: «محافظ من خداست. نه من، نه شما، نه محافظ؛ اگر تقدیر خدا تعلق بگیرد بر چیزی، نمی‌توانید آن را تغییر دهید». (جعفریان، ۱۳۹۷، ۴۸) وی تسلیم قضا و قدر الهی بود.

همسر مصطفی بیان می‌کند: «مصطفی بعد از هر نماز به سجده می‌رود، صورتش را به خاک می‌مالد، گریه می‌کند؛ چقدر طول می‌کشید این سجده‌ها!» وسط شب که مصطفی برای نماز شب بیدار می‌شد، غاده طاقت نمی‌آورد، می‌گفت: «بس است دیگه. استراحت کن، خسته شدی» و

مصطفی جواب می داد «تاجر اگر از سرمایه اش خرج کند، بالاخره ورشکست می شود، باید سود در بیاورد که زندگیش بگذرد. ما اگر قرار باشد نماز شب نخوانیم ورشکست می شویم».

خیلی شب ها از گریه مصطفی بیدار می شد و می گفت: «اگر این ها که این قدر از شما می ترسند بفهمند این طور گریه می کنید... مگر شما چه معصیت دارید؟ چه گناه کردید؟ خدا همه چیز به شما داده همین که شب بلند شدید یک توفیق است». آن وقت گریه مصطفی هتق می شد، می گفت: «آیا به خاطر این توفیق که خدا داده او را شکر نکنم؟» (جعفری، ۱۳۹۷، ۷۱) ترسان و خوف الهی در وجودش بود و شاکر نعمت ها، این ویژگی شهید چمران دقیقاً شبیه ویژگی یاران خاص حضرت مهدی (عج) است که بیان می کند: «مردانی که شب ها بیدارند و مناجات آنان همچون زمزمه زنبور عسل است. تمام شب را در حال عبادت هستند و روزها در حال نبرد با دشمن. آن ها در وقت شب راهب و هنگام روز شیرند» (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۲، ص ۲۱۷). در روایت دیگر بیان شده است: «هم کرارون مجدّون فی طاعه الله...» آنان سلحشورانی هستند که در اطاعت خدا بسیار سخت کوشند (حائری، ۱۴۲۲).

مصطفی از دنیا هیچ نداشت، همسر مصطفی بیان می کند: همه جا مصطفی سعی می کرد خودش کم تر از دیگران داشته باشد، چه لبنان، چه کردستان، چه اهواز. لبنان که بودیم جز وسایل شخصی خودم چیزی نداشتیم. از خانه مادر لبنان که خیلی مجلل بود، همیشه اکراه داشت. ما مجسمه های خیلی زیبا داشتیم از جنس عاج که بابا از آفریقا آورده بود. مصطفی خیلی ناراحت بود و خودمان دو تا همه آن ها را شکستیم. می گفت «این ها برای چی؟ زینت خانه باید قرآن باشد به رسم اسلام. به همین سادگی» وقتی مادرم گفت «شما پول ندارید من وسایل خانه برایتان می آورم» مصطفی رنجید، گفت «مسئله پولش نیست، مسئله زندگی من است که نمی خواهم عوض شود». ... در ایران هم قبل از اینک من بیایم ایران، مصطفی در دفترش می خوابید... زندگی معمولی که هر زن و شوهری داشتند ما نداشتیم. مصطفی حتی حقوقش را می داد به بچه ها. می گفت «دوست دارم از دنیا بروم و هیچ نداشته باشم جز چند متر قبر و اگر این را هم یک جور نداشته باشم، بهتر است». اصلاً در این وادی نبود. در این دنیا نبود مصطفی (جعفریان، ۱۳۹۷، ۸۳) وی سعی می کرد اصلاً به این دنیا دل نبندد.

آخرین نامه مصطفی به همسرش نشان از عشق سرشار او همراه با خدایی بودن است: «من با تو احساس می کنم، فریاد می زنم، می سوزم و با تو می دوم زیر بمباران و آتش. من احساس می کنم با تو به سوی مرگ می روم، به سوی شهادت، به سوی لقای خدا با کرامت. من احساس می کنم در

هر لحظه با تو هستم حتی هنگام شهادت». (جعفری، ۱۳۹۷، ۵۸) همسرش بیان می‌کند مصطفی در وسط بمباران خم به ابرویش نمی‌آمد، در مقابل این زیبایی که از خدا می‌دید، اشکش سرازیر می‌شد. در وسط مرگ متوجه قدرت خدا و زیبایی غروب بود و اصلاً از مرگ ترسی نداشت. در نوشته‌هایش هست که «من به ملکه مرگ حمله می‌کنم تا او را در آغوش بگیرم و او از من فرار می‌کند. بالاترین لذت، لذت مرگ و قربانی شدن برای خدا است» (جعفریان، ۱۳۹۷، ۴۷) چمران آرزوی شهادت داشت و به آرزویش رسید.

نمودار ۱: مؤلفه‌های ساحت تربیتی اعتقادی، عبادی، اخلاقی شهید چمران

ساحت تربیتی اجتماعی و سیاسی

ساحت تربیتی اجتماعی، سیاسی به معنی کسب شایستگی‌هایی که متریان بتوانند در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی حضور داشته باشند و با توجه به سند بنیادین تحول این قلمروها

می‌تواند شامل ارتباط مناسب با دیگران، کسب دانش و اخلاق اجتماعی و مهارت‌های ارتباطی (بردباری، وفاق و همدلی، درک و فهم اجتماعی، مسالمت اجتماعی، درک و تعامل میان فرهنگی، حفظ وحدت و تفاهم) باشد (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰، ۳۰۲-۳۰۳).

مصطفی چمران از دبیرستان و دانشگاه بر ضد حکومت شاه فعالیت می‌کرد. در دست‌نوشته‌هایش است: «همیشه در آنجا بودم که رنج وجود داشت. هر کجا که خطر بود، حاضر بودم، در میان تظاهرات، در برابر رگبار گلوله‌ها، مقابل تانک‌ها، در مقابل خطرناک‌ترین مسئولیت‌ها و... همیشه به استقبال خطر می‌رفتم و خود را در معرض خطر قرار می‌دادم تا دوستانم را نجات دهم. وقتی به جشنی می‌رفتم، افسرده و ناراحت بودم؛ چه طور ممکن است من خوش باشم، درحالی که دردمندانی رنج می‌بردند و در آتش و درد می‌سوختند...» (دهقان، ۱۳۹۸، ۲۰) از همان ابتدا شجاع بود و به فکر مردم و روحیه مردم و مردم‌سالار بود و دغدغه خدمت به مردم داشت و نمی‌خواست ذره‌ای از مردم بالاتر باشد.

مصطفی در دانشگاه به فعالیت سیاسی می‌پردازد و با نهضت مقاومت ملی همکاری می‌کند. او مسئول پخش اعلامیه بر ضد حکومت شاه در دانشگاه تهران می‌شود (دهقان، ۱۳۹۸، ۲۰) شهید چمران: «آرزویم این است که اسلحه به دست گیرم و برای آزادی انسان‌ها بجنگم» (دهقان، ۱۳۹۸، ۲۹) مصطفی از لحظه ورود به آمریکا به فعالیت‌های مذهبی و سیاسی می‌پردازد که بعدها به تأسیس انجمن اسلامی دانشجویان در آمریکا منجر می‌شود (دهقان، ۱۳۹۸) درک و فهم وی از شرایط اجتماعی-سیاسی زیاد بود. مصداق درک زیاد وی از شرایط هنگامی است که بیان می‌کند: «من در آمریکا زندگی خوش داشتم و از همه نوع امکانات برخوردار بودم؛ ولی از همه آن‌ها گذشتم و به جنوب لبنان رفتم تا در میان محرومان زندگی کنم. می‌خواستم که اگر نمی‌توانم به این مظلومان کمکی بکنم. لااقل در میانشان باشم؛ مثل آنان زندگی کنم و درد و غم آنان را در قلب خود بپذیرم» (دهقان، ۱۳۹۸، ۳۴) مصطفی به لبنان می‌رود و در آنجا با شهید صدر بسیار به مشکلات شیعیان لبنان پرداخته و فعالیت‌های گوناگونی برای نجات آنان از وضعیت نامساعدشان انجام می‌دهند.

فرمانده یکی از گروه‌ها به نیروهایش می‌گوید: «سر دکتر چمران را برایم بیاورید». یک شب مصطفی گم شد. به هر کجا سرک کشیدیم، او را نیافتیم. نگران شدیم. مصطفی صبح برگشت.

بعدها فهمیدیم که به منزل همان فرمانده رفته و گفته است: «آن که سرش را می‌خواستی، به دیدارت آمده است. آن دو تا صبح با هم گفت‌وگو می‌کنند. آن فرمانده تحت تأثیر قرار می‌گیرد و از معذرت می‌خواهد» (دهقان، ۱۳۹۸، ۴۳) چمران بنا به شرایط به طرف مقابل احترام می‌گذاشت و با محبت برخورد می‌کرد.

مصطفی از نظر اجتماعی بسیار مراقب بود که زندگی مرفه را تجربه نکند و درگیر دنیا نشود. همسر مصطفی غاده بیان می‌کند: «هنگامی که مصطفی در کردستان بود، دیدم چهره‌اش سیاه شده است و انگار تب و لرزه دارد». پرسیدم: حالت خوب نیست؟ دست‌وپاهایش می‌لرزید... با خجالت سرش را پایین گرفت و گفت: «نه عزیزم گرسنه‌ام. چند وقت است غذا نخورده‌ای؟ سه روز بود غذا نخورده بود داخل گونی‌ها، نان کیک‌زده تکه‌های پیدا کردم همان را خورد (دهقان، ۱۳۹۸، ۵۸) وی کلاً در زندگی خود خیلی ساده زندگی می‌کرد و سعی می‌کرد از یاران خود بالاتر نباشد و شرایط مردم را درک می‌کرد و بر آن رسیدگی و نظارت می‌نمود. حتی وقتی به شدت مجروح شده بود و از اتاق عمل بیرون آمد حاضر نشد به تهران برگردد و گفت روحیه بچه‌ها تضعیف می‌گردد (جعفری، ۱۳۹۷، ۶۱).

هرچه را می‌خواست برای همه می‌خواست، برای دیگران و مخصوصاً برای نیروهایش، وقتی مجروح شد و در بیمارستان بستری بود، نگذاشت برایش کولر روشن کنیم، می‌گفت همین که سقفی بالای سرم هست، کافیه. این طوری یادم نمی‌ره بچه‌ها توی خط، حتی همین سقف رو هم ندارن که بیان توی سایه‌اش بشینن و استراحت بکنن (اکبری، ۱۳۹۹، ۹۵) اصلاً خود را برتر از دیگران نمی‌دانست و تواضع در تمامی رفتار او دیده می‌شد. سید محمد غروی بیان می‌کند: هرچه گشتم او را پیدا نکردم، برگشتم و گفتم «خبری از او نیست». امام موسی گفت: «کجاها رو گشتی؟» گفتم: «اتاق‌ها رو دیگه، گفت او که توی اتاق نمی‌خوابه، بر روی نیمکت‌ها رو بگرد، یا بین اون‌هایی که روی زمین خوابیدن. آمدم توی سالن را دیدم. او را روی یکی از نیمکت‌ها پیدا کردم که خوابیده بود و کتش را هم روی سرش کشیده بود (اکبری، ۱۳۹۹، ۲۵). وی ساده‌زیست بود و سعی می‌نمود حتی در فعالیت‌های سیاسی از تشریفات به دور باشد، وی هنگامی که سمت‌های سیاسی هم قبول کرد به دور از تشریفات بود، بعد از پیروزی انقلاب، رئیس مجلس اعلای شیعه، هواپیمایی اجاره کرد و ۸۰۷۰ نفر را به خود به ایران آورد. همراه ما وزیر و وکیل و

شخصیت سیاسی چمران ما را به جای هتل پنج ستاره به نخست‌وزیری برد، گفتند چطوری بخوابیم، گفت صندلی‌ها را جمع کرده و روی زمین بخوابید (اکبری، ۱۳۹۹، ۲۵). شهید چمران به همسرش بیان می‌کند: «یک‌بار مسیر اتوبان را به دلیل استقبال از چمران بسته بودن. گفت وای بر من، وای بر من! اگر مردم حلال مون نکنن چی (اکبری، ۱۳۹۹، ۱۱) چمران سعی می‌نمود شرایط بد و عادت‌های ناهنجار را اصلاح نماید.»

چمران بصیرت و بینش داشت هم در عرصه فرهنگی و هم در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، حتی آن موقع که هم از شخصی در انتخابات حمایت می‌نمودند؛ چمران توانست تشخیص دهد که این آدم خطرناکه و مفید و مثر ثمر نیست (اکبری، ۱۳۹۹، ۳۵) اسماعیل شاه‌حسینی بیان می‌کند که چمران اعتقاد داشت جنگ برای همه است؛ افرادی که هم تیپ جبهه نبودند و اکثراً با چهره خلاف کار آن‌ها را می‌شناختند و همه از آمدن آن‌ها به جنگ معترض بودند؛ لیکن چمران می‌گفت این جنگ مال همه است باید همه از هر قشری کمک کنند، نباید گزینش کنیم، این‌ها از پس کارهایی برمی‌آیند که بقیه فکرشو هم نمی‌توانند بکنند و چمران گفت من دیشب این‌ها رو طوری ساختم که همه رفتند حمام، غسل و توبه کردند و فقط برای شهادت می‌خواهند خدمت کنند (اکبری، ۱۳۹۹، ۵۱). تدبیر و شجاعت و سیاست و بصیرت چمران در تصمیم‌گیری‌ها حتی مقابل شخصیت‌های نظامی در جنگ بسیار حائز اهمیت بود (اکبری، ۱۳۹۹، ۶۵).

ایستادگی و مقاومت مصطفی در برابر حمله‌های شهید که از ناحیه منافقین و... به او می‌شد، ولی با خلوص و روحیه خستگی‌ناپذیر به کار خود ادامه می‌داد (جعفری، ۱۳۹۷، ۵۵) مقاومت و ایستادگی او ستودنی است هنگامی که ستاد جنگ‌های نامنظم را تشکیل داد، خیلی‌ها به او نسبت‌های ناروا زدند، به دلیل شور انقلابی وی نمی‌توانستند او را تحمل کنند، اما چمران همچنان این مخالفت‌ها را تحمل و مدیریت می‌نمود (اکبری، ۱۳۹۹، ۸۱).

نمودار ۲: مؤلفه‌های ساحت تربیتی اجتماعی و سیاسی شهید چمران

ساحت تربیتی زیستی و بدنی

ساحت تربیت زیست محیطی قلمروی از تعلیم و تربیت است که وظیفه‌اش پرورش مهارت‌ها، گرایش‌ها و توانایی‌های لازم برای حفظ محیط زیست در مترپیان است. هدف اصلی این ساحت پرورش افرادی است که بتوانند از زمین و نعمت‌های آن در جهت تأمین نیازمندی‌های خود استفاده کرده، در عین حال، از آسیب زدن و فراهم آوردن عوامل نابودی آن خودداری کنند و افزون بر این، در جهت حفظ زمین کوشش و به آبادانی و توسعه آن کمک کنند. حسن شاه‌حسینی بیان می‌کند: «در کرخه دکنتر سه ساعت تمام به گل‌های آفتابگردان و زیبایی‌ها نگاه می‌کرد و می‌گفت خلقت خداوند رو می‌بینی. دقت کن بین خدا چه زیبا خلق کرده». (اکبری، ۱۳۹۹، ۹۷) مصطفی به نعمت‌های الهی توجه زیادی داشت در بجزوچه جنگ یادآور نعمت‌های الهی می‌شد.

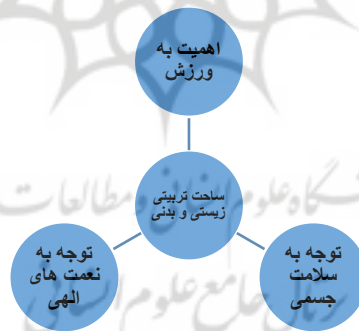
جسم و بدن نیز یکی از ساحت‌های وجود انسان است که چون ابزاری در اختیار بعد روحانی است، آن را در مسیر رشد و کمال قرار می‌دهد و سلامت بدن شرط لازم برای هر نوع فعالیت

تربیتی است (داودی و کارآمدی، ۱۴۰۰، ۱۶۲) مصطفی به ورزش اهمیت می‌داد با اینکه لاغراندام بود، همواره در میدان ورزش کشتی حاضر می‌گردید (دهقان، ۱۳۹۸، ۲۱) کسی فکر نمی‌کرد چمران کشتی بلد باشد، حتی در نبرد کشتی پیروز گردد؛ چمران در مدتی که در «دارالفنون» تحصیلی می‌کرد در آنجا یک سالن کشتی بوده که اعضای تیم ملی می‌آمدند و در این اثنا چمران با «غلامرضا تختی» آشنا شده و فنون کشتی را به چمران یاد داده بود (اکبری، ۱۳۹۹، ۱۵).

مصطفی در مناجاتش بیان می‌کند: «خدایا همه چیز بر من ارزانی داشتی و بر همه‌اش شکر کردم. جسمی سالم و زیبا دادی! پای قوی و تند و چالاک عطا کردی! بازوانی توانا و پنجه‌ای هنرمند بخشیدی! فکر عمیق دادی و از موهبات علیم به اعلا درجه برخوردارم کردی. خدایا شکر که مرا بی‌نیاز کردی تا از هیچ کس و هیچ چیز انتظاری نداشته باشم.» (دهقان، ۱۳۹۸، ۷۶)

شهید چمران در مناجاتش بیان می‌کند: «ای قلب من! این لحظات آخرین را تحمل کن. به شما قول می‌دهم که پس از چند لحظه، همه شما در استراحتی عمیق و ابدی آرامش بیابید. من دیگر شما را رنج نخواهم داد. دیگر به شما بی‌خوابی نخواهم داد و شما از خستگی فریاد نخواهید کرد...» (دهقان، ۱۳۹۸، ۷۶)

نمودار ۳: مؤلفه‌های ساحت تربیتی زیستی و بدنی شهید چمران

ساحت تربیتی زیبایی‌شناختی و هنری

هدف اصلی ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری شکوفا کردن استعداد زیبایی‌شناسی و زیبایی جویی در انسان است، خداوند استعداد درک زیبایی، تولید اشیای زیبا و میل و گرایش به آن را در وجود انسان قرار داده است (داودی و کارآمدی، ۱۴۰۰، ۱۶۰) پرورش عواطف، احساسات

و ذوق زیبایی‌شناختی متربیبان، توان درک موضوعات و افعال دارای زیبایی مادی یا معنوی توان خلق آثار هنری و قدردانی از آثار و ارزش‌های هنری، آرامش روانی، دریافت احساس و معنا، سعه‌ی صدر، احترام قائل شدن برای سایر دیدگاه‌ها از جمله مؤلفه‌های ساحت تربیتی زیبایی‌شناختی و هنری است (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۳۰۷)

شهید چمران سعی می‌نمود احساس و معنای دیگران را درک کند و برای دیگران احترام قائل شود. در دست‌نوشته‌هایش است: «روزی یک تومان به من می‌دادند تا نان برای افطار بخرم. بعد از ظهر، در مسجد، فقیری به من مراجعه کرد. از فقر خود گفت و من تنها سکه‌ام را به او دادم و موقع افطار بدون نان به خانه برگشتم. کتک مفصلی خوردم و نگفتم که پول را به فقیر داده‌ام. نمی‌خواستم حتی در غیاب او، مَنّی بر سرش بگذارم» (دهقان، ۱۳۹۸، ۱۵). این جز حس عاطفه و زیباشناسی و احساسات لطیف چه می‌تواند باشد، هم رضایت الهی را در بردارد هم می‌خواهد با منت عملش حبط و نابود نگردد چنان که در آیه «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى...» (بقره، ۲۶۴) آمده است که صدقه‌های خود را با منت و آزار باطل نکنید.

شهید چمران به دنیای درون خود می‌نگریست در دست‌نوشته‌هایش است: «از آسمان لذت می‌برم، به ستارگان عشق می‌باختم و ماه تابان رازدار شب‌های تاریک من بود». (دهقان، ۱۳۹۸، ۱۵) یا در جای دیگر نوشته است «شب‌ی تاریک، هنگام بازگشت، در میان برف زمستان فقیری را دیدم که در سرما می‌لرزید، نمی‌توانستم برای او جای گرمی تهیه کنم. تصمیم گرفتم که همه‌شب را مثل آن فقیر در سرما بلرزم و از رخت خواب محروم باشم. این چنین کردم و تا صبح از سرما لرزیدم و به‌سختی مریض شدم. چه مریضی لذت بخشی بود». (دهقان، ۱۳۹۸، ۱۵) وی نتوانست کاری بکند اما خواست درد آن شخص را بچشد و در واقع برای او احترام قائل بود.

چمران در علم اول بود؛ اما در حس کمک دوستی به دیگران هم ممتاز بود. تمام سال تحصیلی را با رتبه اول به پایان رسانده بود لیکن هنگامی که یکی از دوستان هم‌کلاسی‌اش در امتحان مردود شد، نشست گریه کرد تا خود آن شخص می‌گفت ناراحت نباش اشکالی ندارد (دهقان، ۱۳۹۸، ۱۶) حس هم‌دردی‌اش با مردم زیاد بود.

خیماره‌ای در زمین فرورفته بود و منفجر نشده بود. دیدم که مصطفی خم شده و کنار خیماره‌ای که نترکیده، به یک گل سرخ خیره شده است. مصطفی بر سر انگشت، آن گل را

نوازش می‌کرد. دورش جمع شدیم. مصطفی خیره به گل سرخ بود که گل برگ‌هایش بر اثر باد به هر سو خم می‌شد و انگار می‌رقصید. مصطفی آرام گفت: چقدر زیباست، نگاه کنید. مصطفی خدا را خیلی دوست داشت. موجودات را خیلی دوست داشت. گل‌ها را خیلی دوست داشت. انسان‌ها را هم خیلی دوست داشت. در آن هنگامه جنگ سروقتش رفتیم. دیدم دارد خوش‌نویسی می‌کند. اصلاً باور نمی‌کردم که در آن موقعیت، قلم و دوات را کنار دستش گذاشته باشد و روی کاغذ، تمرین خط نستعلیق بکند (دهقان، ۱۳۹۸، ۷۱). مصطفی خط و نقاشی زیبایی داشت (دهقان، ۱۳۹۸، ۱۹) وقتی جزوه‌های او را ورق می‌زدی انگار استاد خطاطی کشور پاک‌نویس کرده است (دهقان، ۱۳۹۸، ۲۱) جزوه‌اش هم از نظر درسی و هم از نظر هنری زیبا بود. تمام طرح‌های مهندسی را نقاشی کرده بود (دهقان، ۱۳۹۸، ۲۲) در برخی از آثار هنری توانمند بود.

محمدعلی مهتدی بیان می‌کند: «چمران به بچه‌ها عشق می‌ورزید. بچه‌ها هم او را دوست داشتند. یک‌بار با او به جایی که مرکز نگهداری این بچه‌ها، حومه بیروت بودم رفتیم. بچه‌ها تا او را دیدند از داخل اتاق‌هایشان بیرون آمدند و از سرو کول دکتر بالا رفتند. متحیر مانده بودم یک چنین شخصیت علمی و نظامی، دکترای فیزیک پلاسما، ریس موسسه جبل عامل، چطور می‌تواند به این بچه‌ها عشق بورزد، با آن‌ها بازی کن و خود را هم سن آنان جلوه دهد». (اکبری، ۱۳۹۹، ۱۳) شهید چمران هشت سال با مدیریت خود در مدرسه جبل عامل لبنان سعی نمود خلاقیت و آفرینش‌گری را به دانش‌آموزان منتقل و با سعه‌صدر با همه آن‌ها برخورد می‌نمود.

نمودار ۴: مؤلفه‌های ساحت تربیتی زیبایی‌شناختی و هنری شهید چمران

ساحت تربیتی اقتصادی و حرفه‌ای

این ساحت ناظر به یکی از ابعاد مهم زندگی انسان یعنی بعد اقتصادی و معیشتی انسان و ناظر به رشد توانایی‌های متریبان در تدبیر امر معاش و تلاش و پرهیز از بطالت و بیکاری، رعایت بهره‌وری، مراعات قوانین کسب و کار، پرهیز از اسراف و تبذیر، درآمد و کسب حلال است (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰، ۳۰۹).

شهید چمران مهارت‌های حرفه‌ای مختلفی از کودکی داشت: «ایشان از کوچکی تدریس می‌نمود و قسمتی از خرج روزانه خود را از راه تدریس به دست می‌آورد، مصطفی در ریاضیات و به خصوص درس هندسه، آن قدر توانا بود که حریفی نداشت، برای حل بعضی از مسائل مشکل ساعت‌ها و روزها و ماه‌ها فکر می‌کرد. اغلب در خیابان که می‌رفت یا شب‌ها در رخت خواب، با مسائل مشکل ریاضی دست و پنجه نرم می‌کرد (دهقان، چمران، مهدی، ۱۳۹۸، ۱۷) و از همان کودکی هم تحصیل می‌نمود و هم کنار پدر کار می‌کرد، اهل کار و تلاش بود.»

مصطفی التزام به اخلاق حرفه‌ای و از تمامی وقت خود استفاده می‌نمود؛ خانم الله داد بیان می‌کند: «مصطفی می‌توانست در بهترین نقطه آمریکا زندگی کند، کشتی و هواپیمای شخصی داشته باشد؛ ولی همه چیز را رها کرد و...» (دهقان، ۱۳۹۸، ۳۲) لیکن مصطفی برای رسیدن به اهداف خود به گذراندن دوره‌های نظامی پرداخت؛ و دو سال در اردوگاه‌های نظامی کشور مصر دوره‌های سخت کماندویی را بر عهده گرفت.

مصطفی به همراه خانواده‌اش به جنوب لبنان می‌رود به عنوان رئیس مدرسه صنعتی جبل عامل مشغول به کار می‌شود. مصطفی ۸ سال مدیریت مدرسه را بر عهده داشت و با تلاش زیاد مجلس اعلای اسلامی شیعیان را تأسیس نمود و امام موسی صدر به ریاست آن انتخاب می‌شود. بعد از پیروزی انقلاب مصطفی به ایران آمد، اما قصد برگشت داشت اما امام خمینی از ایشان خواست بماند که می‌ماند و اطاعت از امام می‌کند. در کردستان درگیری است؛ به آنجا رفته و با شجاعت و همکاری حوادث کردستان را مدیریت می‌کند. روحیه مقاومت و روحیه شکست‌ناپذیری شهید چمران در کردستان هویدا و آشکار بود. شهید چمران بیان می‌کند: «آن شب تا صبح، رگبار گلوله می‌بارید. چه شبی بود آن شب! من هیچ امیدی به صبح نداشتیم. با زمین و آسمان وداع کرده بودم و فقط تصمیم داشتم که در آخرین معرکه زندگی، آن چنان ضرب شستی به دشمن نشان دهم که

هر وقت یاران کفر و نفاق آن را به یاد می‌آورند، بر خود بلرزند» (دهقان، ۱۳۹۸، ۵۴) نمی‌توانستم سکوت کنم و ببینم که صدام قسمتی از کشور ما را به زیر سلطه خود در آورد؛ اهواز در خطر سقوط قرار گیرد و من ساکت و تماشاگر باشم. خدمت امام رسیدم و اجازه خواستم که برای جنگ به خوزستان بروم. امام پذیرفتند. روانه خوزستان شدم و از همان روز اول با نیروهای داوطلبی که از تهران آمده بودند مشغول جنگ شدم (دهقان، ۱۳۹۸، ۶۲) مصطفی همه گونه مراقب ثروت‌های انقلاب، ارزش‌های انقلاب بود و در دفاع از این وطن از همه هستی خود گذشت.

مصطفی در روزهای اول جنگ آب کارون را به طرف تانک‌های عراقی منحرف می‌کند و آن‌ها مجبور می‌شوند چند کیلومتر عقب‌نشینی کنند. همین کار موجب می‌شود که نتوانند به شهر اهواز دسترسی پیدا کنند (دهقان، ۱۳۹۸، ۷۰) این که می‌توانست مهارت‌های آموخته خود را در عمل به کار بندد بسیار قابل‌تحسین است، اینکه در خط حمله می‌بود فرمانده ای شجاع بود. «تعجب همه از این بود که چرا او جلوتر از همه می‌رود. وقتی پرسیدم که چرا خودت را به خطر می‌اندازی، گفت جلو رفتن من، عجیب نیست. آنان که جلو نمی‌روند، عجیب هستند» (دهقان، ۱۳۹۸، ۶۶) شهید چمران مدیریت عالی در بحران‌ها داشت وی مدیریت ستاد جنگ‌های نامنظم را بر عهده داشت و به‌خوبی مدیریت می‌نمود.

دکتر بهادری نژاد بیان می‌کند: همراه با شهید چمران برای ادامه تحصیل به آمریکا رفتیم، هر جا می‌رفت غذا بخوریم، اولین چیزی که ایشان خیلی دقت می‌کرد این که در لیست غذا گوشت خوک نباشد، مصطفی غذای حلال برایش مهم بود (اکبری، ۱۳۹۹، ۹).

وظیفه این ساحت از تربیت پرورش مهارت‌ها و دانش‌ها، گرایش‌ها و توانایی‌های لازم برای اشتغال در شغل و حرفه‌ای خاص و هزینه کردن بهینه در آمد حاصل از آن، برای تأمین نیازهای اقتصادی در چارچوب آموزه‌های اسلامی است؛ اما از آنجا که داشتن شغل و حرفه‌ای خاص بخشی از هویت هر انسان را شکل می‌دهد، یکی از ابعاد هویت هر شخص هویت شغلی و حرفه‌ای اوست که یکی از ابعاد هویت یکپارچه توحیدی را هم تشکیل می‌دهد. هدف اساسی ساحت تربیت حرفه‌ای و اقتصادی کمک به تکوین این هویت، سازگار با هویت دینی و اخلاقی است (داودی و کارآمد، ۱۴۰۰، ۱۵۹).

شهید چمران با تربیت نسل آینده در لبنان سعی نمود این توانمندی و این هویت و فن را در کودکان لبنانی زنده سازد و آن‌ها را برای پذیرفتن مسئولیت‌های خطیر در جامعه لبنان آماده سازد و هم کارآفرینی نمود و هم به جوانان آن دیار هویت و یادگیری حرفه را آموخت. کار بزرگ چمران در عرصه اجتماعی و سیاسی، تربیت نسل آینده شیعیان لبنان، رشد و تعالی فرزندان است.

نمودار ۵: مؤلفه‌های ساحت تربیتی اقتصادی و حرفه‌ای شهید چمران

ساحت تربیتی علمی و فناوری

نقش مهم علم در زندگی انسان بر کسی پوشیده نیست. پیشرفت و موفقیت انسان، هم در بعد معنوی، هم در بعد مادی متوقف بر علم است. به هر اندازه علم و دانش انسان بیشتر باشد، قدرت و توانایی او بیشتر شده، آسان‌تر می‌تواند به خواسته‌های خود برسد (داودی و کارآمد، ۱۴۰۰، ۱۶۹). در این ساحت کسب شایستگی‌ها و توانمندی‌ها و مهارت‌هایی است که در عرصه علم و فناوری است؛ رشد توانمندی افراد جامعه در راستای فهم و درک دانش‌های پایه و عمومی، کسب مهارت دانش‌افزایی، به کارگیری شیوه تفکر علمی و منطقی، آمادگی جهت بروز خلاقیت و نوآوری، بینش و تفکر فناورانه برای بهبود کیفیت زندگی است (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰، ۳۱۱) از جمله مؤلفه‌های استخراج از قرآن عبارت است از علم و فناوری، تلفیق و هماهنگی علم و دین، فهم و درک دانش، تلفیق و هماهنگی علم و عمل، حقیقت‌جویی (یزدانی و دیگران، ۱۳۹۸، ۹۱)

من تمام کارنامه‌ها و جزوه‌های درسی او را ورق زده‌ام. همه نمره‌هایش ۲۰ است، آدم وقتی می‌بیند، کیف می‌کند، در دانشگاه، مهندس مهدی بازرگان استاد او بود. دیدم که مصطفی در درس ایشان نمره ۲۱ گرفته است. دیگران اعتراض نمودند چرا ۲۱؟ مهندس مهدی بازرگان به همه گفت: «برای چنین دانشجویی نمره من همین است». مهندس بازرگان خیلی سخت‌گیر بود نمره بیشتر از ۱۵ یا ۱۶ به کسی نمی‌داد ولی به مصطفی نمره ۲۱ داد. یکی از اساتید دیگر هم به او نمره ۲۱ داده بود (دهقان، ۱۳۹۸، ۲۲) درس هندسه ترسیمی را بهتر از معلم توضیح می‌داد دانش‌آموزان علاقه‌مند بودند بیشتر مصطفی توضیح بدهد (دهقان، ۱۳۹۸، ۲۰)

مهندس مهدی چمران در دانشکده فنی دانشگاه تهران به‌عنوان شاگرد ممتاز شناخته شد. از بورس تحصیلی استفاده کرد و در سال ۱۳۳۸ به خارج رفت. در آن روز خانواده ما توان این که او را به مشهد هم ببرد، نداشت؛ چه برسد به این که او را به آمریکا بفرستند. ولی مصطفی بورسیه شد و دولت خرج تحصیلش را داد. در ضمن در ایران هم امکان ادامه تحصیل هم نداشت، به دانشگاه تگزاس آمریکا رفت و فوق‌لیسانس گرفت. بعد تصمیم گرفت در یک دانشگاه معتبر ادامه تحصیل دهد. به دانشگاه برکلی رفت. دانشگاه برکلی، دانشگاهی بود که به علت سطح بالای علمی، عده کمی می‌توانستند در آن تحصیل کنند. مصطفی ادامه تحصیل داد و پایان‌نامه دکترای خود را در فیزیک پلاسما آماده کرد (دهقان، ۱۳۹۸، ۲۴) مصطفی هم به دنبال رسیدن به رشد و توانمندی در راستای کسب دانش و هم به دنبال کسب مهارت دانش‌افزایی بود.

دانشگاه تگزاس نیز به سختی کسی را می‌پذیرد؛ اما به او پذیرش می‌دهند و جالب این که همان دانشگاه حاضر می‌شود مصطفی را به‌عنوان استاد استخدام کند. باید توجه کرد، کسی که در دانشگاه تدریس می‌کند، در ابتدا به‌عنوان استادیار استخدام می‌شود و تا رسیدن به مرحله استادی باید مراحل مختلفی را پشت سر بگذارد: سال‌های تدریس، تحقیق، نوشتن کتاب و ... در آمریکا، برای این که نظر مصطفی را جلب کنند، حاضر شدند که از همان ابتدا او را به‌عنوان استاد استخدام کنند؛ در حالی که در همان دانشگاه پیرمردهایی بودند که پس از سال‌ها تدریس، هنوز استاد نشده بودند. این موضوع در دانشگاه تگزاس سابقه نداشت (دهقان، ۱۳۹۸، ۲۵) وی واقعاً در عرصه علم فهم و درک عمیقی داشت و دانشمند و نخبه بود. مهندس مهدی چمران بیان می‌کند: «او دانشمند بزرگی بود و از بهترین دانشگاه‌های آن روز دنیا بالاترین درجات علمی را دریافت کرد؛ یعنی دکترای رشته فیزیک پلاسما و گداخت هسته‌ای. در آن زمان، در تمام دنیا شاید بیش از دو سه نفر روی این موضوع تحقیق نکرده بودند. مصطفی در دانشگاه برکلی روی این موضوع تحقیق

کرد و دکترا گرفت. استاد او در دانشگاه برکلی گفته بود: «من نمی‌خواهم چنین محققی را از دست بدهم». به همین خاطر بی‌جهت پایان‌نامه دکترای او را طول می‌داد تا تحقیقات مصطفی ادامه یابد». (دهقان، ۱۳۹۸، ۲۷)

مصطفی هم اهل علم بود و هم خلاق و نوآور آن روزها در آمریکا، فیزیک پلاسما موضع درجه یک بود. فیزیک پلاسما یعنی بمب هیدروژنی. مصطفی با اینکه مهندسی برق را در دانشگاه تگزاس گرفت ولی به دانشگاه برکلی در ایالت کالیفرنیا رفت و در رشته پلاسما و گداخت هسته‌ای به ادامه تحصیل پرداخت. چیزی هم که ایشان درست کرد، یک لامپ پیش رفته در ابزار جنگی بود. پس از ۳۰ الی ۴۰ سال، لامپ‌های رادار همانی است که در آن روزها چمران روی آن کار کرد. ... اگر مصطفی در آمریکا می‌ماند و به کار تحقیق و تدریس می‌پرداخت، حتماً در رشته خود فرد مشهوری می‌شد و آوازه‌اش در دنیا می‌پیچید (دهقان، ۱۳۹۸، ۲۶).

حضور در آزمایشگاه بل یک افتخار بود که او توانست به آنجا راه یابد. حقوق زیاد هم می‌گرفت. ولی همیشه می‌گفت: چرا باید در اینجا بمانم؟ (دهقان، ۱۳۹۸، ۳۱) این جملات نشان دهنده تلفیق و هماهنگی علم و دین است در واقع، بینش و تفکر فناورانه برای بهبود کیفیت زندگی؛ لیکن نه زندگی که در این دنیا خلاصه شود و خاتمه یابد بلکه زندگی که «وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» (اسراء، ۱۹) به خاطر همین بسیاری از امتیازات را در خارج رها نمود و به ایران سفر نمود.

نمودار ۶: مؤلفه‌های ساحت تربیتی علمی و فناوری شهید چمران

نتیجه گیری و پیشنهادها

این پژوهش به دنبال بررسی ویژگی‌های شخصیتی شهید چمران به‌عنوان شخصی که در ساحت‌های گوناگون نقش فعال داشته، امید است که بتوان به‌عنوان الگو و اسوه برای جوانان معرفی گردد. پژوهش‌هایی که انجام شده است از جمله در پژوهش برزویی و جمالی (۱۴۰۱) ذو ابعاد بودن شهید چمران بیان شده است که تأیید شش ساحت تربیتی شهید چمران و بیان ویژگی‌های ایشان است و نیز حرکت آگاهانه در مسیر حاکمیت دین و مکتب الهی از جمله ویژگی‌های شهید چمران بیان شده است. هرچند شهید چمران یک نظامی به تمام معنا بود و لذات زندگی دنیا را می‌فهمید اما در آن غرق نمی‌شد و بسیار لطیف و خوش ذوق و عکاس و با مهارت بود که این ویژگی‌ها در ساحت زیبایی‌شناختی شهید چمران بیان شده است.

پژوهش لامعی و اقبال (۱۳۹۶)، ویژگی‌های شهید چمران را مورد بررسی قرار داده است لیکن این ویژگی‌ها به صورت ساختارمند و دقیق بیان نشده است و موردی ذکر شده اما از بین موردها موارد ایمان و عبادت و سپاسگزاری از نعمت‌ها به ساحت اعتقادی و عبادی و اخلاقی نزدیک و خوش رفتاری با مردم و صبر و بردباری به ساحت اجتماعی و سیاسی نزدیک است. پیشوا و حسینی (۱۴۰۰)، در پژوهش خود فقط مدیریت جهادی شهید چمران با شاخص‌های تمدن اسلامی مورد بررسی قرار داده‌اند و از نظر مبتنی بودن بر ولایت با ساحت‌ها در بحث اعتقادی همپوشانی دارد. نادرپور و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهش خود با بررسی تحلیلی معنای زندگی در اندیشه شهید مصطفی چمران به نگاه فراطبیعت‌گرایانه خدامحور ایشان در زندگی رسیده است که در ساحت اعتقادی اینکه شهید چمران خداوند را ناظر همه کارهای خود می‌دانسته هماهنگی دارد. در این پژوهش سعی شده است ویژگی‌های شهید چمران با توجه به شش ساحت تربیتی تبیین گردد و بر اساس مؤلفه‌های بنیادین و آیات قرآن کریم بر اساس شش ساحت تربیتی استخراج گردد.

ویژگی‌های شهید چمران در ساحت تربیتی اعتقادی، عبادی، اخلاقی عبارت است از: خودشناسی، اعتقاد به توحید، امامت، اعتقاد به معاد و آرزوی شهادت، اطاعت از خداوند و پیامبر و ائمه، اطاعت از ولایت فقیه، اقدام به عمل برای خدا، ناظر دانستن خداوند در همه احوال، توکل بر خدا، دعا و استعانت از خدا، پرهیز از دل‌بستگی دنیا، تقوا، جهاد با نفس، پرهیز از ستم، صبر و تحمل در راه حق، تسلیم بودن در برابر قضاء و قدر الهی، گریستن از خوف الهی، یادآوری و

شکرگذار نعمت‌ها، خدمت به مردم، عدالت محوری، اخلاق مدار، اهل نماز شب، اهل قرآن و تفسیر، موفق بیرون آمدن از آزمون الهی، هدف مدار بودن، دوری نمودن از وسوسه‌های شیطان با یادکرد خداوند، ویژگی‌ها و مؤلفه‌های شهید در ساحت تربیتی اجتماعی و سیاسی عبارت است از: ارتباط مناسب با دیگران، خود را برتر ندانستن و متواضع بودن، احترام و محبت به طرف مقابل، مردم‌سالاری، اصلاح شرایط و عادت‌های ناهنجار، درک شرایط مردم و رسیدگی و نظارت بر آنان، روحیه خستگی‌ناپذیر او در عرصه اجتماع، دانش و بصیرت وی در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، مقاومت و ایستادگی، هدف او خدمت به مردم، ساده‌زیست و دور از تشریفات بود. مؤلفه‌های شهید در ساحت تربیتی زیستی و بدنی عبارت است از اهمیت به ورزش، توجه به سلامت جسمی، توجه به نعمت‌های الهی و در ساحت تربیتی زیبایی‌شناختی و هنری عبارت است از: فراهم‌سازی زمینه‌های مناسب پرورش خلاقیت و آفرینش‌گری، دریافت احساس و معنا، سعه‌ی صدر، احترام قائل شدن برای دیگران، توانایی تولید آثار هنری، خودشناسی و آرامش روانی و در ساحت تربیتی اقتصادی و حرفه‌ای عبارت است از: کسب مهارت‌های حرفه‌ای گوناگون، التزام به اخلاق حرفه‌ای، توان کارآفرینی، استفاده بهینه از زمان و فرصت و پرهیز از بطالت و بیکاری، درآمد و کسب حلال، تلاش جهت حفظ و توسعه ثروت، به‌کارگیری مهارت حرفه‌ای در عمل، تربیت نسل آینده و رشد و تعالی آنان، مدیریت ستاد جنگ‌های نامنظم و در ساحت تربیتی علمی و فناوری عبارت است از: رسیدن به رشد و توانمندی در راستای کسب دانش، کسب مهارت دانش‌افزایی، آمادگی جهت بروز خلاقیت و نوآوری، بینش و تفکر فناورانه برای بهبود کیفیت زندگی، تلفیق و هماهنگی علم و دین، فهم و درک دانش، دانشمند و نجبه بودن.

فهرست منابع

- قرآن کریم
 نهج البلاغه
- اکبری، علی (۱۳۹۹)، چمران مظلوم بود؛ خاطراتی از شهید مصطفی چمران، تهران، نشر یا زهرا (س).
- برزویی، محمدرضا؛ جمالی بزواره، زهره (۱۴۰۱)، بازشناسی مؤلفه‌های اسطوره ماندگار مقاومت اسلامی؛ شهید چمران و شهید قاسم سلیمانی از کلام مقام معظم رهبری، مجله مطالعات بیداری اسلامی، شماره ۲۴، ۱۵۵-۱۸۵.
- پیشوا، سید احسان؛ حسینی، سید عظیم (۱۴۰۰)، تطابق سیره شهید چمران در مدیریت جهادی با شاخص‌های تمدن اسلامی، مجله رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۳، ۶۸-۷۹.
- تقی زاده، هدایت الله؛ نادرپور، هوشیار (۱۴۰۱)؛ «بررسی تحلیلی معنا و سبک زندگی بر اساس نظریه داده بنیاد از منظر شهید چمران، شهید صیاد شیرازی و شهید باقری»، مطالعات دفاع مقدس، شماره ۳۰، ۲۱۱-۲۳۲.
- جعفریان، حبیبه (۱۳۹۷)، نیمه پنهان ماه ۱، شهید مصطفی چمران، به روایت غاده جابر همسر شهید، انتشارات روایت فتح، تهران.
- حائری، علی بن زین العابدین (۱۴۲۲)، الزام الناصب فی اثبات الحجج الغائب، موسسه الاعملی.
- خنیفر، حسین؛ ناهید (۱۴۰۱)، اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی رویکردی نو و کاربردی، تهران، انتشارات نگاه دانش.
- داودی، محمد؛ کارآمد، حسین (۱۴۰۰)، فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، قم، سبحان.
- دهقان، احمد (۱۳۹۸)، شهید چمران، مدرسه دفتر انتشارات کمک آموزشی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی).
- سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰)، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- عسکری، حمیده؛ پایینی، قدسیه (۱۳۹۹)، مطالعه تیپ شخصیتی شهید چمران از منظر قرآن کریم، قرآن و روان‌شناسی، دوره ۱، ۱۳۲۴-۱۳۳۰.
- غفاری، محمد (۱۳۸۷)، نگاهی تحلیلی به زندگینامه شهید مصطفی چمران، شاهد باران، شماره ۳۷.
- طوسی، محمدبن حسن (۱۴۱۱ ق)، غیبت طوسی، دارالمعارف الاسلامیه.
- لامعی گیو، احمد؛ اقبال، سمیه (۱۳۹۶)، بررسی جلوه‌های اخلاق‌پذیری شهید چمران از نهج‌البلاغه، ادبیات مقاومت، دوره ۱.
- محمدی پویا، فرامرز؛ صالحی، اکبر؛ مومیوند، فاطمه (۱۳۹۴)، تحلیل محتوای نهج‌البلاغه بر اساس ساحت‌های شش‌گانه تربیتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه، سال سوم، شماره ۱۰.

مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳)، بحارالانوار، تحقیق سید ابراهیم میانجی و محمدباقر بهبودی، بیروت، داراحیاء التراث العربی.

مؤمنی، سید علی؛ ترابی، یوسف (۱۴۰۱)، ساحات شخصیتی مصطفی چمران در تراز یک قهرمان، بصیرت و تربیت اسلامی، دوره ۱۹، شماره ۶۰، ۱۵۷-۱۸۳.

نادرپور، هاشم؛ لطیفی، میثم؛ اکبری، رضا (۱۳۹۵)، بررسی تحلیلی معنای زندگی در اندیشه شهید مصطفی چمران با استفاده از روش نظریه‌پردازی داده بنیاد، فصلنامه روانشناسی نظامی، دوره ۷، شماره ۲۶، ۶۶-۷۶.
نساج، مریم، «تبیین سبک زندگی شهید ابراهیم هادی در ساحات‌های شش‌گانه به‌عنوان الگوی تربیت» (۱۴۰۲)، تربیت اسلامی، س ۱۸، ش ۴۳، ۷-۲۵.

هاشمی، نظام (۱۳۹۶)، تبیین ویژگی‌های شخصیتی - تربیتی شهید مصطفی چمران با تأکید بر مأموریت‌های سازمانی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی، پژوهش‌های مدیریت انتظامی، دوره ۱۲، شماره ۲.
یزدانی، فریدون؛ محمدی پویا، فرامرز؛ بیجنوند، زهرا (۱۳۹۸) احصاء مصادیق ساحات‌های شش‌گانه تربیتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در قرآن کریم، پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی دانشکده علوم انسانی اسلامی و قدرت نرم دانشگاه افسری و تربیت پاسدارم امام حسین (ع)، سال نهم، شماره ۱۹، بهار و تابستان، ۸۷-۱۱۱.

صالح نژاد امرئی، عبدالله؛ بیات، عبدالحمید؛ میراسماعیلی، اویس (۱۳۹۹). الگوی شایستگی‌ها کلیدی «فرمانده انقلابی» بر اساس دیدگاه رهبران انقلاب اسلامی ایران. فصلنامه پژوهش‌های مدیریت انتظامی، ۱۵(۳)، ۷۹-۹۸.

موسوی، علی؛ محمدی، مهدی؛ صفیان، مهدی (۱۳۹۹). طراحی مدل شایستگی مدیران دانشگاه‌های سازمانی (مورد مطالعه: یک دانشگاه وابسته به سازمان نظامی). فصلنامه مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۹(۲۰)، ۲۱۷-۲۴۰.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی